

Wat bezielt ze?¹

door

Ds. J.J. Buskes Jr.

Ds. M Groenenberg

Ds. K.H. Kroon

Dr. K.H. Miskotte

Ds. D. Tromp

Ds. A.C. van Uchelen

Ds. H.A. Visser²

Onlangs verklaarden zeven Amsterdamse Hervormde predikanten dat zij het partijprogramma-1937 van de SDAP een bruikbaar politiek uitgangspunt achtten. Zij trokken daarvan openlijk de consequentie. In deze brochure geven zij rekenschap van wat hen daartoe bewoog.

Amsterdamsche Boek- en Courantmaatschappij 1945

---

¹ Deze verklaring werd door de zeven predikanten afgelegd en gepubliceerd in juni 1945, enkele weken na de capitulatie van het Duitse leger in Nederland. Miskotte hield in deze dagen de drie lezingen over *De balans van de oorlog* in de Amsterdamse Willem de Zwijgerkerk, die pas gepubliceerd zijn in *MVW 15, Hoofdsom der historie en andere teksten uit de oorlogsjaren*, 2022. De verklaring van 'de zeven' – ook dr. J. Koopmans was bij de voorbereiding betrokken, maar hij kwam op 24 maart 1945 op noodlottige wijze om het leven – werd door Miskotte op 18 juni 1945 in de aula van het Amsterdams Lyceum toegelicht voor kerkelijke ambtsdragers en gemeenteleden. Volgens biograaf Herman de Liagre Böhl was de tekst van de verklaring “overwegend door Miskotte vastgesteld”. De tekst van de verklaring en de toelichting, volgens de biograaf “geschreven door Buskes en van een eindredactie voorzien door Miskotte”, verscheen enkele weken later in een grote oplage als brochure bij de Amsterdamsche Boek- en Courantmaatschappij (later afgekort tot ABC-uitgeverij). De verkoopprijs was 65 cent. Zie over de voorgeschiedenis, over de context van en respons op de verklaring Herman de Liagre Böhl: *Miskotte – theoloog in de branding*. Amsterdam: Prometheus 2016, 211-214.

² De zes medeondertekenaars in vogelvlucht: Ds. J.J. (Jan) Buskes Jr. (1899-1980), was levenslang bevriend met Miskotte. In 1945 was hij missionair predikant in Amsterdam, daartoe bevestigd door M in 1943. Ds. M. (Marius) Groenenberg (1904-1981) was hervormd predikant in Vlaardingen en vanaf 1943 predikant in de Amsterdamse Overtoomkerk. Hij was betrokken bij de verzetsgroep Groep 2000. Ds. K.H. (Kleijns) Kroon (1904-1983) was vanaf 1942 hulppredikant bij J. Koopmans in Amsterdam en werd na de oorlog bekend om zijn vele activiteiten voor en publicaties over 'Kerk en Israël'. Ds. D. (Dirk) Tromp (1888-1948) kende M al sinds zijn studententijd. Hij kwam in 1944 over uit Zandvoort en werd naast M predikant voor het werk onder buitenkerkelijken in Amsterdam-Zuid. Ds. A.C. (Anton) van Uchelen (1899-1946) was in 1945 predikant van de Amsterdamse Westerkerk. Ds. H.A. (Henny) Visser (1911-2006) was aan het eind van de oorlog predikant in de Watergraafsmeer, werd na de oorlog predikant van de Westerkerk, was journalist en werd bekend als 'Hoogtezon-dominee'. Visser nam de plaats in van J. Koopmans (1905-1945, predikant van de Noorderkerk) na diens overlijden.

| 3 | Verklaring

Ons volk is door grote nood heengegaan. Het heeft veel verloren. Het heeft ook grote kansen. Wij dragen allen verantwoordelijkheid voor het leven van hen die met ons geleden en gestreden hebben.

Dit leven zal, gelijk reeds vóór de oorlog elk jaar duidelijker werd, grotendeels bepaald worden door de simpele vraag van het bestaan: een sober, maar menswaardig bestaan. Afgezien van de vraag in hoeverre men in de strijd van de massale formaties bij de taak de menigten te voeden en te leiden religieuze en culturele inzichten zal moeten inzetten, staat het wel vast dat het sociale vraagstuk voorshands alles beheersen zal.

Het is onze overtuiging dat de kerk de bij vele christenen gangbare veroordeling van het sociale streven als 'materialistisch' moet tegenstaan als een miskennis van de geestelijke zorg die daar van meet af in meegesproken heeft.

Het is onze overtuiging dat aan kerk en volk een grote dienst zou bewezen zijn indien de antithesegedachte, die de kerk vervreemdt van de zakelijke verhoudingen van de werkelijkheid en het volk verre houdt van het vertrouwen in de bovenpartijdige strekking van de Evangelieprediking, in de politieke strijd werd prijsgegeven.

Het is nu, naar ons inzicht, het ogenblik om tot een eenvoudige ontmoeting te komen tussen de van elkaar vervreemde en de elkaar miskennende groepen.

Het is nu de tijd dat wij samenwerken op grond van een concreet plan, dat niet de pretentie heeft eeuwige beginselen te realiseren en dat niet utopisch of idealistisch naar uiterste verten streeft.

Wij erkennen het program van de SDAP van 1937³ als bruikbaar uitgangspunt voor zulk een zakelijk streven naar een waarachtige samenleving, waarin onze medemensen, onze landgenoten een menswaardig bestaan kan worden gewaarborgd, de nood van het leven met nieuwe ernst maar gemeenschappelijk kan worden gedragen en de heerlijkheid van het leven met een minder bezwaard geweten kan worden aanvaard in dankbaarheid.

Wij verwachten op grond van niet te miskennen tekenen dat in de leidende kringen van de partij zelf een kentering is ingetreden, waardoor het marxisme als wereld- en levensbeschouwing reeds verworpen werd en de klassenstrijd als wapen in de geestelijk-politieke strijd werd afgezworen. Dat er in feite een klassenstrijd zal zijn en dat de spanning van belangen groot kan worden is voor ons geen reden om ons te onttrekken aan een sfeer die ons van nature door opvoeding of door milieu minder ligt. Integendeel, wij achten het een | 4 | poging om tot oprechte gehoorzaamheid aan God te komen, wanneer wij daar staan waar het nuchter toegaat, maar waar intussen de naaste wordt gediend naar het gebod van dit uur.

De bedoeling van onze stap is mede een concrete toepassing te geven aan hetgeen de

---

³ De Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) werd opgericht in 1894 als opvolger van de Socialistenbond en was vanaf 1897 in de Tweede Kamer vertegenwoordigd. In 1939 nam de SDAP met twee bewindslieden voor het eerst zitting in de regering (kabinet De Geer-II). Het partijprogram van 1937 brak met de meeste revolutionair-marxistische standpunten van dat van 1912. De SDAP fuseerde met de Vrijzinnig-Democratische Bond (VDB) en de Christelijk-Democratische Unie (CDU) op 9 februari 1946 tot de Partij van de Arbeid (PvdA). De verwachting verreweg de grootste partij van Nederland te worden bij de verkiezingen van mei 1946 werd niet bewaarheid. De fusiepartij verloor 2 zetels vergeleken bij de drie partijen samen in 1937 en eindigde als tweede achter de KVP.

Synode van de Nederlandse Hervormde Kerk in haar oproep aan ons volk kort geleden heeft uitgesproken.⁴

Het zou ons verdrieten wanneer deze bescheiden daad, waartoe het christelijke geweten ons dringt, in plaats van een bijdrage te zijn tot vereniging zou leiden tot nog meer misverstand, verwijdering, verdachtmaking. Intussen is het voor ons zeker dat wij dit risico moeten nemen, ter wille van de gezondheid, de zuiverheid, de waarachtigheid van hetgeen in de komende jaren voor en door het Nederlandse volk zal worden ondernomen, maar bovenal om van de kerk, haar prediking en haar dienst, te weren de kwade schijn van onderdekking van zwaarwichtige principes voorbij te gaan aan het voornaamste van de Wet: “het oordeel, de barmhartigheid, het geloof en de liefde Gods”, en bij alle onvermijdelijke complicaties de eenvoud te vergeten van wat tot ons gezegd wordt: “Hij heeft u bekend gemaakt, o mens, wat goed is, en wat eist de Heer van u, dan recht te doen en liefde te betrachten, en ootmoedig te wandelen met Uw God?”⁵

---

⁴ Bedoeld wordt de verklaring na de bevrijding van het westen, mei 1945, voorgelezen in tal van hervormde kerken, ook in de dankdienst voor de bevrijding op 9 mei 1945 in de Nieuwe Kerk van Amsterdam, waar M zijn fameuze preek ‘Gods vijanden vergaan’ hield. De tekst is een actualisering en uitwerking van de eerdere verklaring na de bevrijding van het noorden (april 1945). Beide teksten zijn te vinden in H.C. Touw: *Het verzet der hervormde kerk*. 's-Gravenhage: Boekencentrum 1946, deel II, 198-200. De tekst van ‘Gods vijanden vergaan’ is opgenomen in *MVV 13, Preken*. Kampen: Kok 2008, 373-401 en is digitaal te vinden op www.miskottestichting.nl.

⁵ Micha 6: 8. Het eerdere citaat is geen rechtstreeks Bijbelcitaat.

In de pers verscheen een 'Verklaring' naar aanleiding van het toetreden van zeven Amsterdamse predikanten tot de SDAP. Nu wij ons zetten om enigszins uitvoeriger rekenschap te geven van deze stap menen wij niet beter te kunnen doen dan de genoemde Verklaring op de voet te volgen.

Ons volk is door grote nood heengegaan. Het heeft veel verloren. Het heeft ook grote kansen. Wij dragen allen verantwoordelijkheid voor het leven van hen die met ons geleden en gestreden hebben.

Na vijf jaren de verschrikking van de oorlog aan ziel en lichaam ervaren te hebben werd ons volk bevrijd van de Duitse overweldiging en van het nationaalsocialisme, dat wij als een ontzettende aanslag op de menselijkheid leerden kennen, een bewuste poging Gods Wet geheel uit te bannen uit de samenleving.

Wanneer wij de balans van vijf jaren bezetting opmaken, constateren wij een angstwekkende stoffelijke en geestelijke verarming.

Een groot aantal steden en dorpen werd door het directe oorlogsgeweld verwoest. De vijand heeft onze welvaart vernietigd en ons land leeggestolen. Inundatie heeft vruchtbare streken van ons land onbruikbaar gemaakt.

Duizenden mannen en vrouwen vielen aan het front, stierven in de gevangenissen en concentratiekampen of werden gefusilleerd. In de grote steden kwamen honderden om van honger en kou. De volksgezondheid werd ondermijnd. De vatbaarheid voor alle mogelijke ziekten nam toe.

In geestelijk en zedelijk opzicht is het peil van ons volksleven in deze vijf jaren aanmerkelijk gezonken. Ontwrichting van het leven, verwildering van de zeden, verkilling van de harten zijn de nagelaten sporen van een staatsbestel dat zich onttrok aan de kritiek van God en zijn gemeente.

Een klein aantal landgenoten koos openlijk partij voor de vijand. Een groter aantal heeft zich aan de vijand verrijkt. Een nog groter getal bleek bereid zich te laten gelijkschakelen en elke weerstand op te geven, wanneer aan verzet enig risico verbonden was. Anderen misbruikten de nood van hun volk in de zwarte handel. Zij zijn er zelf in de regel ook zwart van geworden. De arbeidsinzet haalde tienduizenden mannen en jongens uit onze gezinnen. Het gezinsleven werd verwoest met de meest noodlottige gevolgen. De honger en de kou maakten velen, veel te velen, hard en zelfs cynisch. Alles mocht. We leerden stelen en liegen. Wij deden het op den duur met een zekere vaardigheid en zonder veel innerlijk bezwaar.

De duizenden onderduikers binnen de grenzen die niets uitvoerden, en de tienduizenden arbeiders in Duitsland die saboteerden, *verleerden* wat geregelde en trouwe arbeid betekent. Ten opzichte van geestelijke en zedelijke waarden zijn velen die dat vroeger nog niet waren sceptisch geworden. Zij hebben geen idealen en verwachtingen | 6 | meer. De diepe levensovertuigingen werden aangevochten en bezweken in het hart van grote scharen, die in het grauw van de belangenstrijd zedelijk verkommeren zullen indien hun geen uitzicht wordt geboden.

Ons volk is door grote nood heengegaan en heeft veel verloren.

Onmogelijk kan echter ontkend worden dat er in ons volksleven ook geweldige en waardevolle dingen gebeurd zijn. Het slechtste en gemeenste is uit de diepten van ons volksbestaan naar boven gekomen, maar ook het beste en edelste, het verhevenste en bijna bovenmenselijke.

Vanaf het begin was er verzet in woord en daad. Dat verzet groeide tot een verzetsbeweging, die haar kracht en bezieling putte uit de beste *tradities* van ons volk en bij velen een consequentie was van hun geloof in Jezus Christus als de Heer van de wereld. Hun gemeenschappelijke overtuiging was dat het nationaalsocialisme niet alleen onmenselijk, maar ook antigoddelijk moest heten. De illegalen hebben voor de bevrijding van ons vaderland goed en bloed gewaagd en geofferd.

Naast deze illegalen stond het groot getal van hen die geen direct en actief verzet pleegden, maar zich toch nooit lieten gelijkschakelen en op deze wijze hun aandeel in de geestelijke weerstand van ons volk hebben geleverd.

In het bijzonder denken wij aan onze vrouwen en moeders, zonder de eenvoudige trouw en onbegrijpelijke volharding van wie wij er nooit doorheen zouden zijn gekomen.

Er zijn in de bezettingsjaren voorbeelden van geloof en humaniteit gegeven die alle begrip dat wij ons van menselijke beweegredenen hadden gemaakt te boven gaan. Wij hebben ons telkens over heel veel moeten schamen, maar wij mogen, nu wij bevrijd zijn, ons toch ook in grote dankbaarheid over heel veel verwonderen.

De nood was groot en veel was verloren, maar wij kwamen erdoorheen. Wij hebben er ons doorheen gevochten. Wij hebben samen geleden en gestreden.

De bevrijding betekent een kans tot herstel en opbouw van een volksleven dat de naam van volksleven waard is, omdat het ruimte geeft aan verwachtingen die in het hart van de mens niet sterven, ook niet mógen sterven, een volksleven dat een vorm van samenleving verwerkelijkt waarin de mens voor de mens en medemens, een kameraad, een medewerker, een medestrijder is. Gerechtigheid verhoogt een volk, maar de zonde is een schande voor de natiën. (Spr. 14: 34)

De grote kans die ons volk heeft is deze: nadat het vijf jaren door allerlei schande van buitenaf en van binnenuit verlaagd werd, kan en mag het in de jaren die voor ons liggen door gerechtigheid verhoogd worden en zijn eer zoeken in de realisering van een rechtsorde van de humaniteit.

Daarom betekent de bevrijding een grote verantwoordelijkheid: wij werden niet voor niets bevrijd.

Het leed en de strijd brachten ons dichter bij elkaar. *Oude tegenstellingen* tussen personen, confessies, idealen verloren hun *scherpte*. Zonder de betekenis van diep gewortelde en weldoor | 7 | dichte beginselen ook maar enigszins te loochenen mogen wij toch zeggen dat er onnodige afstanden, heilloze misverstanden, dwaze doordrijverijen, abstracte gevolgtrekkingen door het gemeenschappelijk leed in gevangenis en concentratiekamp, door de gezamenlijke daad in aanval en verweer tegen de vijand, door persoonlijk, menselijk contact in het samen-denken onherroepelijk zijn tenietgedaan. Bovenal het besef met elkander op deze aarde te zijn als armzalige creaturen, in alles afhankelijk, tot in de eenvoudigste dingen op elkaar aangewezen, bracht velen tot een nieuwe levenskeus, deed hen verlangen hun leven anders, beter, trouwer te besteden. Maar dit besef strekt zich veel

verder uit dan tot degenen die wij persoonlijk als groep zijn nader gekomen. *Het ganse volk* gaat ons meer dan vroeger *ter harte*. Op een onmiddellijker en zakelijker wijze voelen wij ons betrokken in zijn nood en zorg, zijn arbeid en strijd, zijn vreugde en zijn droom. Het nationale en het sociale gevoel dragen samen de verantwoordelijkheid voor het leven van allen die mét ons de nood van deze vijf oorlogsjaren innerlijk en uiterlijk gedragen hebben – en dat zijn immers feitelijk allen, in allerlei groep, kring, stand, klasse.

Dit leven zal, gelijk reeds vóór de oorlog elk jaar duidelijker werd, grotendeels bepaald worden door de simpele vraag van het bestaan: een sober, maar menswaardig bestaan. Afgezien van de vraag in hoeverre men in de strijd van de massale formaties bij de taak de menigten te voeden en te leiden religieuze en culturele inzichten zal moeten inzetten, staat het wel vast dat het sociale vraagstuk voorshands alles beheersen zal.

Het zal velen verwonderen dat het nu juist *predikanten* zijn die zeggen dat het sociale vraagstuk voorshands alles beheersen zal en het leven voorlopig door de simpele vraag van het bestaan bepaald zal worden. Predikanten zeggen dit vrijwel nooit en indien zij het zeggen, doen zij het om tegen deze feitelijkheid te protesteren en haar te ontkennen. De kerk is ten aanzien van de dagelijkse strijd om het bestaan op een onverantwoordelijke wijze *onwerkelijk*, fantastisch, afzijdig, droomziek geweest. Het socialisme was eenzijdig, doordat het deze strijd te vaak als het één en het al van het mensenleven heeft voorgesteld. De kerk was echter niet minder eenzijdig. Terwijl zij geroepen was geestelijke leiding te geven, ontkende zij in de gangbare prediking en door de houding van haar leidinggevende vertegenwoordigers tegenover de moderne arbeidersbeweging, dat de strijd om bestaansmogelijkheid en bestaanszekerheid voor ons leven op aarde van het allergrootste belang is, een belang dat de gánse mens, naar lichaam, ziel en geest raakt. In de oorlogsjaren hebben velen die er vroeger niet het minste besef van hadden ervaren wat het betekent een menswaardig bestaan te moeten missen, zich bedreigd te voelen tot op het leven zelf. Wij getuigden vaak zo vlot en gemakkelijk: “het geestelijke voorop”, vooral wanneer ons eigen bestaan verzekerd was en wij zelf maat | 8 | schappelijk geen zorg kenden. Wij hebben de laatste jaren geleerd wat het inhoudt geen brood en geen kleren voor onze kinderen te hebben en zelf kou en honger te lijden. Wij hebben geleerd hoe vreselijk het is de hele dag, vaak zonder resultaat, eropuit te moeten, om misschien als nietswaardige bedelaars afgewezen te worden, terwijl wij toch alleen maar vchten voor ons gezin. Wij hebben geleerd hoe een eenvoudig menswaardig bestaan niet een bijkomstigheid is en *niet een ‘aardse’ aangelegenheid, maar een essentieel stuk* van ons leven hier in deze wereld is, een stuk dat naar alle zijden ingrijpende invloed oefent. Wij hebben geleerd hoe armoede en werkloosheid, leven beneden het minimum en bestaansonzekerheid voor een mens een voortdurende nood betekenen, nood in stoffelijk en geestelijk opzicht, en zo dat het stoffelijke en het geestelijke geen ogenblik te scheiden zijn. Om als mens en als christen te kunnen leven hebben wij “een stil en gerust leven” nodig (1 Tim. 2: 2). Een leven dat van dag tot dag in beroering gebracht en verontrust wordt door de angst om het bestaan is een bedreiging van de menselijkheid, van het geloof, de liefde en de hoop, een verdrukking voor het schepsel van God dat Hem kent of nog niet kent, dat Hem zoekt of nog niet zoekt of ook niet meer zoekt.

Reeds vóór de oorlog was ons dat duidelijk geworden. Ondanks alle welmenende woorden die gesproken werden en bij erkenning van de verkregen verbeteringen zagen wij dat de zorg van het volk een strijd om het bestaan *blijft*. Door die strijd werd in het leven van de meesten al het andere zo niet verdrongen, dan toch opzij gedrongen. Het kon niet anders omdat de mens een éénheid is. Het komt ons, althans voor zover wij tegenover de hier bedoelde moeiten buitenstaanders waren, niet toe te beweren dat het wél anders kon. Het is een ellende te zien hoe de harten verkommeren, hetzij door de bitterheid, hetzij door een bevrediging van tijdelijke, min of meer toevallige aard. Juist het feit dat deze bevrediging van de economische conjunctuur afhankelijk is houdt de geesten bewust of onbewust zo zeer bezig dat een “stil en gerust leven” in een als rechtvaardig erkende en ondervonden orde zeer ver blijft.

Nu, na de oorlog, zal dit nog in veel sterkere mate het geval zijn. In onze zo verarmde wereld is dit de vraag die allen bezighoudt: zullen wij en onze kinderen in deze wereld kunnen bestaan? Het sociale vraagstuk raakt ons allen, want het is het vraagstuk van ons dagelijks brood: een sober, maar menswaardig bestaan. Wie deze nuchtere waarheid ontkent stelt zich buiten de werkelijkheid en, wat naar ons inzicht erger is, blijft geestelijk niet op de plaats waar God hem *gesteld* heeft en waar God hem *vinden* wil. Al zijn spreken en preken is in zoverre zinloos als het aan die werkelijkheid voorbij spreekt en voorbij preekt. Hij negeert de elementaire nood van de naaste en juist die elementaire nood is immers een geestelijke nood.

Dat wil intussen volstrekt niet zeggen dat wij de waarde van ‘het geestelijke’ in engere zin – zoals men het gewoonlijk verstaat – voor de opbouw van het volksleven ontkennen. Een historisch-materialistische wereldbeschouwing, zelfs een methode van geschied | 9 | vorsing vanuit deze veronderstellingen, ligt ons ver. Heel de theorie van ‘bovenbouw’ en ‘onderbouw’ verwerpen wij in beginsel, doch niet om door zulk een verwerping te kunnen *vluchten* in het zogenaamde ‘geestelijke’ leven, maar integendeel om ál zulke vluchtbewegingen prijs te geven en in het éne ondeelbare leven stand te houden op onze plaats. Wanneer in onze ontredderde en gedemoraliseerde wereld de menigten gevoed en geleid moeten worden – een strijd van massale formaties – zullen wij onvermijdelijk, spontaan en weloverwogen religieuze en culturele inzichten moeten inzetten. Herstel en nieuwe opbouw van ons volksleven zonder geestelijke achtergronden zijn onmogelijk. Om de ziel van ons volk zullen wij moeten vechten. Maar wij zullen het moeten doen dáár waar de ziel in feite leeft, namelijk in het lichaam, bij de dagelijkse arbeid, in kommer en uitkomst. Het inzicht dat bij de leiding en ordening van het leven religieuze en culturele opvattingen vanzelf het woord nemen, kan en mag onder géén voorwaarde een ontkenning betekenen van het feit dat in de naaste toekomst de vraag naar een menswaardig bestaan het leven van allen die met ons geleden en gestreden hebben voor een groot deel *bepalen* zal, en wel zó dat onze verantwoordelijkheid voor de toekomst van het land in de breedste zin daardoor van dag tot dag mede wordt bepaald.

Het is onze overtuiging dat de kerk de bij vele christenen gangbare veroordeling van het sociale streven als ‘materialistisch’ moet tegenstaan als een miskennis van de geestelijke zorg die daar van meet af in meegesproken heeft.

Dat vele christenen nog steeds de sociale strijd als materialistisch veroordelen kan niet worden tegengesproken.

Tot deze christenen behoren ook vele predikanten, die tot in hun prediking toe op de strijd om het bestaan het *stempel van ongeestelijkheid* en onchristelijkheid hebben gedrukt, die de vraag naar gerechtigheid tot een zaak van *liefdadigheid* hebben gemaakt, of de gerechtigheid verstaan hebben als een tegemoetkoming binnen het raam van *het bestaande stelsel*.

Het resultaat is helaas geweest dat voor het besef van velen *de kerk* als zodanig over de sociale actie afkeurend of geringschattend oordeelde als over een materialistisch streven. De prediking was uiteraard en terecht gericht op de *ziel* van de enkeling, maar meestal los van elk *bovenpersoonlijk verband* met de werkelijkheden van het maatschappelijke proces. Dat de mens van uur tot uur staat in samenhangen die hij niet heeft gekozen, onder noodzakelijkheden die hij niet kon vermijden, in beslissingen die hij samen met zijn volk, klasse, groep of kring moet nemen, het werd te zeer vergeten. De verborgen dwang van het economische leven, die in prijsverhoging of loonverlaging, in overuren of werkloosheid, in hoopgevende of neerdrukkende factoren over de ziel van de mens geoefend wordt, een dwang die zeer onderscheiden is van de dwang en drang die in de schepping ligt, en die ook tot de wil van God voor ons besef niet kan worden her | 10 | leid gelijk de dingen die ons in het natuurlijke leven treffen – de doem dus van een afhankelijkheid die geheel náást de afhankelijkheid van de levende God en van de levende naaste zich schijnt te handhaven – dit alles werd door ‘religieuze’ gevoelens overvleugeld. De evangelieprediking zat vast in de verstikkende omarming van een uitsluitend ‘religieuze’ houding. Wij ontkennen niet dat dit diepzinnig en innig kon zijn en een echte dienst, maar het bleef te veel binnen het bestek van een verzekerde burgerlijkheid. Over allerlei problemen van persoonlijk levensgedrag werd vaak goed gesproken, maar de vraag hóe een christelijk leven in déze tegenwoordige *wereld* mogelijk is, werd niet of nauwelijks aangeroerd. In de nood van de arbeiderswereld daalde de kerk met haar prediking niet af. Voor zover zij het deed werd deze nood niet gebrandmerkt als onrecht de arbeider als mens aangedaan, maar het begeren van de arbeiders naar materiële verheffing werd maar al te vaak vereenzelvigd met groepsegoïsme en verloochening van het vertrouwen op God. Daarmee gaf men sanctie – van zulk een hoge plaats en met een onwillekeurig gezag – aan wat niet alleen ellende, maar vooral *onrecht verdiende te heten*.

De kwalificatie ‘materialistisch’ is een diskwalificatie die opkomt uit een *on-Bijbels* denken. Alsof de materie niet tot Gods schepping behoort en de mens niet zó door God geschapen werd dat hij alleen leven kan wanneer hem ook in materieel opzicht een menswaardig bestaan gewaarborgd wordt. Alsof de strijd voor het dagelijks brood niet eenvoudig met ons door God gewild creatuurlijk bestaan gegeven is. Het gaat niet alleen aan de werkelijkheid voorbij, maar het *slaat de Schrift in het gezicht* zichzelf en anderen te suggereren dat leven op aarde zonder voortdurende zorg voor de voorziening in onze materiële behoeften mogelijk is en dat deze zorg, in elk geval de sociale strijd, ons van het geloof zou vervreemden en aan de belijdenis van Jezus Christus ontrouw zou maken.

Bovendien wordt vergeten dat bij de voortrekkers in de sociale strijd, die de vervulling van onze stoffelijke behoeften wil brengen, de *geestelijke* zorg van het begin af heeft meegesproken. De opheffing van de materiële nood is geen doel in zichzelf, zij betekent juist

ook de opheffing van veel geestelijke nood en de mogelijkheid op een nieuwe wijze eerst recht tot een geestelijk vragen te komen. Maar zelfs afgezien daarvan schuilt in de bestrijding van de materiële nood als zodanig een stuk geestelijke zorg voor de gehele mens. Opheffing van werkloosheid betekent dat velerlei zedelijke ellende wordt afgewend. De strijd tegen de werkloosheid is *op zichzelf* een strijd voor menselijkheid en gerechtigheid in het maatschappelijke leven, een strijd voor de mens zelf, voor zijn ziel. Daarom speelde in het socialisme de geestelijke zorg voor de mensen van meet af een grote rol. De kerk moet zich niet alleen vrijmaken en vrijhouden van on-Bijbelse overtuigingen ten opzichte van deze dingen, zij moet ook als kerk in haar prediking en door de houding van haar vertegenwoordigers tegenover het sociale streven deze on-Bijbelse denkgarelen *doorbréken*. Doet zij dit niet, dan miskent zij het karakter van het sociale streven en van heel de werkelijkheid en blijft zij zelf de schuld dragen van het niet te | 11 | loochenen feit dat zij aan de wereld van de arbeiders voorbij preekt, omdat zij dezen niet raakt in het wezen van hun bestaan: als delen van een *ingewikkeld zakencomplex*, als slachtoffers van de ondoorgrondelijke schommelingen van de conjunctuur, als strijders voor hun brood, als mensen die uit de afhankelijkheid van de domme dingen en wetten uit willen, als mensen kortom die op hun tijd en op hun wijze opgestaan zijn om hun ménswording na te jagen.

Het is onze overtuiging dat aan kerk en volk een grote dienst zou bewezen zijn indien de antithesegedachte, die de kerk vervreemdt van de zakelijke verhoudingen van de werkelijkheid en het volk verre houdt van het vertrouwen in de bovenpartijdige strekking van de evangelieprediking, in de politieke strijd werd prijsgegeven.

De antithese heeft door de *schoolstrijd* in het Nederlandse politieke leven een grote rol gespeeld. Wij willen nu niet theologisch nagaan of het geoorloofd is in een zo betrekkelijke wereld volstreekte tegenstellingen te onderstellen. Verkiezing en verwerping als goddelijke oordelen zijn volstrekt, maar niet te grijpen. Geloof en ongeloof zijn een tegenstelling, maar zonder een herkenbare gestalte, tenzij dan enerzijds in de belijdenis en de liefdedaad van de gemeente en anderzijds in alles wat de belijdenis verwerpt en haar toepassing wraakt. Dat men een partij van verkorenen, een partij van gelovigen zou kunnen oprichten is vanzelfsprekend uitgesloten. Dat er een christelijk '*beginsele*' zou wezen, waarop een op alle terreinen van het leven doorgaande volstreekte vervreemding tussen de mensen kan worden gegrond ontkennen wij ten stelligste. Er kan alleen een betrekkelijke, concrete tegenstelling zijn in een bepaald opzicht, in een *bepaald geding*. In de schoolstrijd nu was er inderdaad een reële, politieke 'antithese'. Na de beëindiging van de schoolstrijd (voor welke de SDAP een belangrijke politieke bijdrage heeft geleverd!) is zij het politieke leven in ons vaderland echter blijven beheersen. Wat in vroeger jaren verantwoord was vanwege een wezenlijk geestelijk belang, dat in het werkelijke leven van volk en gemeente verankerd lag, werd in later jaren al meer een *leuze*, die kunstmatig in het leven werd *gehouden*. De antithese, als organisatorisch principe op politiek terrein vastgehouden en doorgevoerd, heeft de ontmoeting met het volk in alle lagen verhinderd, heeft het gesprek over en weer afgesneden, heeft ons politieke leven, dat is: de gemeenschappelijke zorg voor het gemenebest, gebannen in een hopeloze onvruchtbaarheid. De tegenstelling tussen geloof en ongeloof werd vereenzelvigd met een bepaalde politieke tegenstelling. Bepaalde juiste of onjuiste, maar *in geen geval bij uitsluiting christelijke* beginselen of, nog erger: de belijdenis

van Jezus Christus werd voorgesteld als in een *noodzakelijk* verband staand met een bepaald partijprogramma, een bepaalde actie, een bepaalde kandidatenlijst, enzovoort. Wij ontkennen niet dat er een wezenlijke tegenstelling openbaar *kan* worden tussen geloof en ongeloof, al zijn wij ervan overtuigd dat deze niet zo gemakkelijk hanteerbaar | 12 | is als de meesten denken. De tegenstelling is er intussen, en zij is reëel. Laat deze heilige strijd mede ons volksleven bepalen in een waarachtig geestelijke ontmoeting op het forum van de wereld. *Dit is de roeping van de kerk*. Háár strijd is dan ook een strijd om te mogen zegenen, haar actie een actie om te mogen bevrijden van de ijdele waan waarin wij allen van nature bevangen zijn, haar oordeel is een priesterlijk oordeel. *De kerk lééft*: zij ontwake meer en meer tot een nieuw belijden van haar eeuwige koning, tot een nieuw spreken van het onuitputtelijke heilgeheim, tot een nieuw strijden tegen de duivel en al zijn trawanten, tegen de wereld en al haar verdovende machten. Maar deze geestelijke strijd mag niet vereenzelvigd worden met die om politieke en sociale vormgeving.

Onze staatkundige en maatschappelijke inzichten houden verband met onze geloofsovertuiging. Toch kunnen wij vanuit onze geloofsovertuiging tot zeer uiteenlopende staatkundige en maatschappelijke inzichten komen, terwijl wij, wat deze inzichten betreft, ons één kunnen weten met mensen die onze geloofsovertuiging volstrekt niet delen. En wanneer het via de 'christelijke' partijactie komt tot een 'christelijk' kabinet, dan wordt de '*kunstmatigheid*' van de antithese zo duidelijk mogelijk. Negentig procent van de *handelingen* van de regering zijn *ident* met die van elke vorige en elke volgende regering, omdat ze noodzakelijk zijn. Een klein deel is anders, beter of minder goed, maar altijd zó dat enerzijds dit betere eventueel ook door een niet-'christelijke' regering had kunnen worden voorgesteld en voorgestaan, en dat anderzijds het minder goede vaak ten onrechte ten laste van de 'christelijkheid' wordt genoteerd!

Een Overheid naar Gods wil is niet een Overheid die eeuwige beginselen belijdt en christelijke woorden spreekt, maar één die doet wat zij áls Overheid-naar-Gods-wil *moet* doen: het bouwen en handhaven van een rechtsorde welke een menselijk leven mogelijk maakt en aan de kerk de haar van Godswege toekomende ruimte geeft, een Overheid die de *rechte* Overheid is, omdat zij als Overheid niet christelijk spreekt, maar als dienaar van God *juist handelt*, rechtvaardig, liefderijk, met zuiver gezag en strenge wijsheid. In het politieke en sociale leven moet niet gepreekt, maar gehandeld worden. Het gaat, zo ergens dan hier, steeds om de rechte dáád.

Deze simpele waarheid wordt door de antithese-gedachte vertroebeld. Men bracht ons samen niet tot verwezenlijking van een zakelijk politiek en sociaal programma, maar om een aantal zogenaamde 'eeuwige' beginselen. Deze 'eeuwige' beginselen waren in de regel uitermate *vaag*, maar men had toch algemeen het gevoel dat er tussen de christenen ten opzichte van deze beginselen een zekere eenheid bestond. In de praktijk bleek echter telkens weer dat zij die zich in de aanvaarding van deze beginselen één voelden ten opzichte van concrete politieke en sociale beslissingen – en op *deze* komt het in het politieke en sociale leven aan – dwars tegen elkaar ingingen. Ten opzichte van de sociale politiek van Colijn bijvoorbeeld stonden christenen samen met niet-christenen vierkant tegenover christenen samen met niet-christenen. Intussen werd deze sociale politiek als een christelijke gepropageerd en werden de christenen met een be | 13 | roep op hun geloof in God opgewekt aan 'Colijn' hun stem te geven. Door de 'beginselen' wordt het vrije Woord

van God verkleind en de verschillen tussen de mensen wordt vergroot. Men wilde niet toegeven dat er geen noodzakelijk verband is tussen het christelijke geloof en een bepaald staatkundig inzicht. Dit heeft aan de doorwerking van het evangelie *onnoemelijke schade* gedaan. Wie ziet niet dat, gingen wij op die lijn door, er op den duur een volkomen verwarring moet intreden voor het bewustzijn van onze volks- en landgenoten? Want het gebied waarop de belijdende christen inderdaad iets totaal anders moet voorstaan dan al de anderen, zal in de nu komende decennien al meer inkrimpen. De antithese-gedachte, op deze wijze op politiek en sociaal terrein toegepast, veroorzaakt een vervreemding van de zakelijke verhoudingen van de werkelijkheid, terwijl het juist om deze zakelijke verhoudingen te doen is en al meer te doen zal moeten zijn.

Daar komt nog bij dat in het verleden het onderscheid tussen de kerk en de politieke partij, tussen de kerk en de vakvereniging, maar al te zeer werd uit het oog verloren. Daardoor verkregen christelijke politieke partij en christelijke vakvereniging al meer het karakter van kerk, zij eisten de grootste liefde en de beste energie van de leden op, met het gevolg dat *de kerk zelf* uit het leven van de belijdende leden werd *teruggedrongen* en een menigte organisaties spraken en getuigden alsof *zij* op publiek terrein de kerk waren, of althans de kerk vertegenwoordigden, terwijl zij politieke partij en vakvereniging hadden moeten zijn die, als zij dan een eigen bestaan willen leiden, maar één ding te doen hebben: te handelen uit hún beginsel, dat is uit hun beperkt maar oprecht zakelijk inzicht in hetgeen goed en nodig is voor ons volk. Het gaat in de politieke en sociale strijd om dingen van de tijd, van déze tijd, en van de aarde, van dit stuk aarde, om wereldlijke, wil men: profane zaken, die op wereldlijke en profane wijze moeten worden behandeld, die juist door de *christen* zo moeten worden gezien en aangevat! Wij mensen ademen, wakend en slapend, wij werken en rusten, wij strijden en eten, wij denken en voelen ongeveer hetzelfde over heel de lijn van ons bestaan. Wat een christen *méér* is of heeft of zoekt ligt in een *andere* orde, een orde die het profane wel van alle kanten bepaalt – zoals het geloof bijvoorbeeld het huwelijksleven beïnvloedt en ordent – terwijl toch tegelijk het menselijke, het dagelijkse, het noodzakelijke, het profane een gegeven blijft met een eigen wet, een aards gebeuren, dat zijn eigensoortige eisen stelt.

Men zegt dat wij op deze wijze de godsdienst tot privézaak maken. Dit is toch wel een heel groot misverstand. De leuze 'godsdienst is privaatzaak' (zo verstaat men het dan) zou dan betekenen dat wij ons geloof reserveren voor ons persoonlijke leven en op politiek en sociaal terrein neutraliteit propageren: christen in ons persoonlijke leven, verder niet. Wij pleiten echter *niet voor neutraliteit* op politiek en sociaal terrein, *maar voor zakelijkheid*. Dat is iets totaal anders. Wij wijzen 'christelijke politiek' af, doch willen wel waarlijk ook op politiek terrein God dienen, maar uitsluitend door te trachten op dat terrein het rechte te doen, naar de | 14 | eisen van dat gebied in een gegeven tijdsgewricht: dat wat op dat ogenblik gedaan moet worden, zal er van een menselijke samenleving naar Gods gebod sprake zijn. Wat Colijn bijvoorbeeld in sociaal opzicht tot stand bracht, was naar onze overtuiging *niet* dat wat gedaan moest worden, omdat het, sociaaleconomisch gewaardeerd, liberalisme was. Het rechte werd toentertijd gepropageerd door de SDAP. Toch was Colijn een christen. De SDAP was geen christelijke partij. Toch stond de SDAP in dit opzicht datgene voor dat gedaan moest worden. En als wij denken aan het goede en vruchtbare dat in

Talma's⁶ wetsontwerpen is vervat, dan moeten wij dat bij alle waardering, bewondering en dankbaarheid toch volhouden dat daarin niets is wat niet evengoed door een staatsman van andere, bijvoorbeeld socialistische overtuiging zou kunnen ontworpen en verdedigd zijn. Wij kunnen wel spreken van een politieke en sociale tegenstelling tussen oprechte vooruitstrevendheid en oprecht conservatisme. En wij willen ervoor opkomen dat beide erkend worden als goed bedoeld, als een bijdrage tot de opbouw van Nederland. Deze betrekkelijke, zakelijke tegenstelling behoeft de volksziel niet te verbitteren en de waardering voor elkaars prestaties niet te vertroebelen. Het al maar doorpraten over 'beginselen' en het handhaven van de 'christelijke' politieke partijformatie vervreemdt ons echter van de zakelijke tegenstellingen van de werkelijkheid en brengt in het politieke leven een noodlottige *verstarring*.

In het kerkelijke en godsdienstige leven brengt het een even noodlottige *verwarring*. Wij willen als predikanten met alle nadruk getuigen, op grond van duizend ervaringen uit onze pastorale arbeid, dat de antithese-gedachte het volk toesluit voor het verstaan van de bovenpartijdige strekking van de evangelieprediking. Het evangelie, dat voor héél het volk, immers voor héél de wereld is, wordt op een ontoelaatbare wijze door een politieke partij geannexeerd als rechtvaardiging van háár doelstellingen. Een vereenzelviging van evangelie en kerk met bepaalde christelijke organisaties wordt voortdurend bewust of onbewust in de hand gewerkt. Het gevolg is in vroegere jaren geweest dat een groot deel van ons volk van evangelie en kerk vervreemde, niet omdat het het evangelie als evangelie en de kerk als kerk niet wilde (ofschoon ook dat bij de natuurlijke mens, bij ons allen, van nature voor de hand ligt), maar omdat het bezwaar had tegen de concrete sociale politiek van de christelijke partijen en deze laatste wel met evangelie en kerk in één en hetzelfde licht moest zien en deze daarom tezamen meende te moeten afwijzen. Wanneer wij in vrij Nederland op deze heilloze weg voortgaan, zal het evangelie straks opnieuw door duizenden worden afgewezen op gronden niet aan het evangelie, maar – wij willen om duidelijk te zijn concreet worden – aan *Trouw* ontleend.⁷ *De kerk* zal opnieuw verantwoordelijk worden gesteld voor de beginselen, de geest, de toon, de daad van een politieke en sociale *groepering* en alweer een kans verspelen in de nieuwe tijd de kerk voor heel het volk te zijn.

Wanneer het behoren tot een christelijke partij met geloof en het behoren tot de SDAP met ongeloof wordt verward en vereenzelvigd zeggen wij onvoorwaardelijk: nee!, ter wille van ons volk, ter | 15 | wille van de kerk, niet het minst ter wille van het evangelie en de bovenpartijdige strekking van de evangelieprediking. Een zo gehanteerde antithese is niet alleen vals, maar bovendien uitermate gevaarlijk. Zij heeft de schijn gewekt dat kerk en christendom identiek zijn met reactie en conservatisme. Zij heeft duizenden de mogelijkheid ontnomen om tot een *zuivere beslissing* ten opzichte van evangelie en kerk te komen. Een massieve ergernis, door de politiek opgericht, heeft zich geschoven voor de boodschap van het heil in Christus, zo dat de mensen de eigenlijke en ware ergernis van het kruis niet eens

---

⁶ A.S. (Syb) Talma (1864-1916), predikant en ARP-politicus. Hij was het 'sociale gezicht' van de antirevolutionairen, was kamerlid en minister van Handel, Nijverheid en Landbouw in het kabinet-Heemskerk (1908-1913). Van zijn hand was de herziening van de Arbeidswet in 1911.

⁷ Ongetwijfeld wordt hier bedoeld op het dagblad *Trouw*, dat als verzetskrant in 1943 werd opgericht, en na de bevrijding door de eerste hoofdredacteur Bruins Slot werd beschouwd als een politiek orgaan ten dienste van de antirevolutionaire partijpolitiek.

ontmoeten, omdat ze van tevoren reeds zich, menselijk, gestoten hebben aan de mensen van het 'officiële christendom'. Wij geloven daarom dat aan kerk en volk *beide* een grote dienst wordt bewezen wanneer de antithese-gedachte in de politieke strijd wordt prijsgegeven.

Het is nu, naar ons inzicht, het ogenblik om tot een eenvoudige ontmoeting te komen tussen de van elkaar vervreemde en de elkaar miskennende groepen.

Het is nu de tijd dat wij samenwerken op grond van een concreet plan, dat niet de pretentie heeft eeuwige beginselen te realiseren en dat niet utopisch of idealistisch naar uiterste verten streeft.

Hoe zullen wij de antithese-gedachte in de politieke strijd anders prijsgeven dan door een eenvoudige ontmoeting tussen de van elkaar vervreemde en elkaar miskennende groepen? De mensen van de kerk en de mensen van de moderne arbeiderswereld zijn van elkaar vervreemd. Zij verstaan elkaar eenvoudig niet. Ze spreken beide hun eigen taal. Wij zaten in onze loopgraven en kazematten. Wij beloerden en belaagden elkaar vanuit de verte, zonder elkaar te *kennen*. Het was nog erger. Wij *miskenden* elkaar. De mensen van de kerk maakten het streven van de moderne arbeiderswereld verdacht, spraken bijna uitsluitend over ongelof en revolutie en hadden niet het minste besef van de eigenlijke, diepere, menselijke motieven die achter deze politieke en sociale actie werken. De moderne arbeiders van hun kant waren niet bereid naar het woord van de kerk te luisteren. Zij zagen daar uitsluitend behoud en reactie en hadden geen begrip van het wezenlijke van de boodschap van de kerk, omdat zij die boodschap beschouwden als een vlag die de lading niet dekt. En hun ontbrak meer en meer ook een besef van de hogere behoeften die er leven in het mensenhart en van de diepe nood waarin ieder mens verkeert. Zo werd de vervreemding al groter en groter. Wij verwachtten veel goeds van een ontmoeting en een gesprek, en op den duur zal, langs de een of andere weg, een samenwerking tussen mensen van de kerk en mensen van de socialistische beweging tot stand moeten komen. Het zou een ramp zijn wanneer het tot deze ontmoeting en dit gesprek niet kwam, en daarom achten wij het onverantwoordelijk een pogen in die richting in dit grote historische ogenblik na te laten.

Immers, wat de praktische politiek aangaat is het onze overtuiging | 16 | dat het nu de tijd is – nu in elk geval – dat wij, christenen en niet-christenen, kerkelijke en niet-kerkelijke, *naast* elkaar staan, om op grond van een concreet en zakelijk program (waartegen niemand op geestelijke gronden geldig bezwaar kan hebben) samen te werken. Wij zijn in dit opzicht zeer nuchter. Het gaat om dat wat op het ogenblik, in de eerste jaren die komen, gedaan moet en kan worden.

Wij werken niet met absolute beginselen, omdat naar onze overtuiging niemand die tot zijn beschikking heeft. Het is er ons niet om te doen, utopisch of idealistisch, naar uiterste verten te streven. Wij zetten geen heilstaat in elkaar. Wij geloven niet te kunnen bouwen aan een rijk van God op aarde, wij willen geen ogenblik ruimte geven aan een hoop die de verwachting van hetgeen God te zijner tijd geven zal zou kunnen verdringen uit onze harten. Wij weten dat de honger en de dorst naar de gerechtigheid door onze acties en plannen en resultaten nooit zal worden gestild en gelest. Politiek is een zeer zakelijke, wereldlijke en dus betrekkelijke aangelegenheid. Wij willen een *samenwerken* bevorderen van allen die politiek

en sociaal in dit uur hetzelfde voorstaan en daarom dezelfde praktische wegen willen inslaan. Het kan zijn dat anderen, hoewel ze met ons tot de kerk behoren en het *éne geloof* in Jezus Christus belijden, in politiek en sociaal opzicht voor de komende jaren iets heel anders nodig achten. Dat is hun goed recht. Wij zullen *hun geloof niet verdacht maken* en hun behoren tot de kerk niet in twijfel trekken. Dan zouden wij ons aan de noodlottige fout schuldig maken aan welke de propagandisten van de antithese-politiek zich vele jaren schuldig hebben gemaakt, tot verwarring van de gewetens, tot grote schade voor kerk en volk beide. Wij zullen tot die anderen dit éne zeggen: wij verschillen in politiek en sociaal opzicht van u en kunnen dus op politiek en sociaal terrein niet met u samenwerken. Dit verschil behoeft ons in de kerk niet van elkaar te vervreemden. Indien wij goed verstaan dat het gezag van de kerk en de zeggenschap van een politieke partij van een verschillende orde zijn en indien wij elkanders *geloof* niet verdacht maken en elkanders behoren tot de kerk niet in twijfel trekken. Dat zal dus *wederkerig* moeten gelden. Intussen kan dit niet betekenen dat wij onze mening voor beter geven. Nee, wij begrijpen niet, of slechts met de grootste moeite, hoe een christenmens in dit tijdsgewricht de zakelijke aangelegenheden van en de zedelijke verantwoordelijkheid voor land en volk eventueel gehéél anders zou kunnen verstaan. Naar ons besef is er weliswaar geen noodzakelijk ‘principeel’ verband tussen hetgeen wij verstaan en de belijdenis van de kerk, maar er is toch een geestelijke *samenhang* tussen de praktijk die wij voor het heden menen te moeten volgen en ons tegenwoordige christelijke belijden.

Wij erkennen het program van de SDAP van 1937 als bruikbaar uitgangspunt voor zulk een zakelijk streven naar een waarachtige samenleving, waarin onze medemensen, onze landgenoten een menswaardig bestaan kan worden gewaarborgd, de nood van het leven met nieuwe ernst maar gemeenschappelijk kan worden gedragen en de heerlijkheid van het leven met een min | 17 | der bezwaard geweten kan worden aanvaard in dankbaarheid.

Wij drinken ons geen roes aan eeuwige beginselen of verheven utopieën. Wij willen in een bepaalde, zware situatie zakelijk streven naar een waarachtige samenleving.

Daarom moesten wij komen tot de erkenning dat de SDAP, gelijk zij zich toont in het program van 1937, een constructieve bijdrage geleverd heeft tot vereniging van *alle* volksgroepen voor een zuiver streven in de bedoelde richting. Het is ons te doen om een menswaardig bestaan voor allen. Daartoe moet *de arbeid* worden opgenomen in *een rechtsorde* die door de overheid gewaarborgd wordt.

Voor zulk een pogen, dat nu meer dan ooit geboden is, achten wij het program van de SDAP van 1937 een bruikbaar uitgangspunt.

Dit program van 1937 betekent in de geschiedenis van de SDAP een keerpunt. In de kring van de partij heeft men dat niet altijd beseft. Al evenmin in kerkelijke kring, waar men tegenover de SDAP automatisch afwijzend stond en met de oren potdicht. Voor een ieder die het program van 1895 en dat van 1912 met dat van 1937 vergelijkt is het echter duidelijk dat door het laatste een ingrijpende verandering haar beslag heeft gekregen.

De SDAP – wij volgen het program op de voet – stelt zich ten doel de verwezenlijking van het democratische socialisme, dat wil allereerst zeggen: *gemeenschapsbezit* van de voornaamste productiemiddelen, gemeenschapsbeheer van het bedrijfsleven en waarborging van

geestelijke en staatkundige vrijheid, teneinde te komen tot: welvaart en bestaanszekerheid voor allen, gelijke maatschappelijke voorwaarden tot ontplooiing van de persoonlijkheid en opbloei van het gemeenschapsleven.

In de kapitalistische maatschappij is de grote massa van het volk gescheiden van de voornaamste productiemiddelen, zodat zij in economisch opzicht afhankelijk is van de betrekkelijk kleine klasse die over de productiemiddelen beschikt. Deze productiemiddelen – dit behoort tot het wezen van het kapitalisme – worden aangewend tot het verwerven van winst voor enkelen en niet tot bevrediging van de behoeften van het gehele volk.

Ondragelijk te achten sociale *tegenstellingen* zijn daarvan het gevolg, niet minder telkens terugkerende crises van relatieve overproductie bij onderconsumptie van de massa's.

Dit kapitalisme roept door zijn gevolgen allerlei verzet op, verzet dat zijn oorsprong vindt in de stoffelijke nood, in het besef van gekrenkte waardigheid, en in een gevoel van rechtvaardigheid waarmee het kapitalisme in strijd is, een verzet dat geleid heeft tot de oprichting van vakverenigingen en tot politieke strijd.

De SDAP geeft in ons vaderland aan deze politieke strijd vorm en inhoud, zodat hij gestreden wordt tegen het kapitalisme, voor zover het zich nog als stelsel handhaaft, en voor de verwezenlijking van het democratische socialisme. Zij streeft naar *bescherming van het levenspeil* van de volksmassa tegen de neerdrukkende strekkingen van het kapitalisme en naar *verheffing* van dit | 18 | levenspeil. Daartoe richt zij haar actie in steeds sterkere mate op de verandering van de economische grondslagen van de maatschappij. Zij beoogt derhalve ordening en *planmatige leiding* van voortbrenging en verdeling, zij tracht deze te verwezenlijken door socialisatie van de eigendom van de voornaamste

voortbrengingsmiddelen, zodat *gemeenschapsorganen* de aanwending van de productiekrachten in overeenstemming met het algemeen belang kunnen regelen. Meer eenvoudig gezegd: het komt erop aan dat de ellendige maatschappelijke tegenstellingen, die openbaar worden in het niet te loochenen feit dat velen telkens weer een tekort aan het allernodigste hebben, terwijl anderen leven in weelde, opgeheven worden.

Het is wellicht goed hier nog een enkele opmerking aan toe te voegen. Wij hopen niet te behoren tot de drijvers die, met gloeiende antithesen in het hart, in retorische simplismen aan de feiten tekortdoen. De verhoging van het levenspeil van de georganiseerde arbeider die reeds bereikt werd erkennen wij gaarne als een heugelijk feit. Dit is echter niet bereikt door het welwillende inzicht van de ondernemers, maar afgedwongen door de strijd, de omstandigheden, en door wat men, geheimzinnig genoeg, de geest van de tijd noemt. Bedenken wij daarbij dat deze basis van het bestaan uiterst wankel is en vooral dat zij vóór de oorlog het deel van sommige groepen arbeiders kon blijven slechts *ten koste* van de werkloosheid van anderen. Houden wij vooral goed voor ogen dat door de constellatie van de naoorlogse staat de politieke en sociale actie zeer zal worden ingeperkt, zodat reactionaire machten in een komende crisis over een *machtsapparaat* zullen beschikken waartegen de uit de boezem van het volk opkomende bewegingen vrijwel weerloos zullen zijn. De tot op zekere hoogte verzachte maatschappelijke tegenstellingen zullen, indien wij *niet* tot het scheppen van een *rechtsorde* van de arbeid komen, *opnieuw de schrilste vormen* aannemen en tot de meest tragische conflicten aanleiding geven.

Dit over het socialisme.

Wat de democratie betreft zegt het program van 1937 dat voor de SDAP de strijd voor maatschappelijke gerechtigheid onverbrekkelijk verbonden is met de eerbied voor de menselijke *persoonlijkheid*. Daarom zijn voor haar socialisme en democratie onafscheidelijk, socialisme en dictatuur onverenigbaar. Voor haar is de democratie een geestelijke overtuiging die haar standpunt in beginsel voor het gehele gebied van haar werkzaamheid bepaalt.

De politieke macht die de SDAP nodig heeft voor de verwezenlijking van haar doeleinden wil zij dan ook langs democratische weg verwerven. Het volk, en niet alleen het 'volk', moet zijn vertrouwen geven aan haar beleid.

Daarom verwerpt de SDAP volgens de verklaring van 1937 enerzijds de opvatting dat de staat zich zoveel mogelijk moet onthouden van bemoeiing met het economische en sociale leven, maar wijst zij anderzijds de zogenaamde totale Staat, die zijn doel in zichzelf vindt, af. De staat moet zijn een *Rechtsstaat*, die zijn taak vindt in het verwezenlijken en het handhaven van het recht. Uit | 19 | drukkelijk wordt vastgesteld dat het ingrijpen van de staat op economisch en sociaal gebied aan de geestelijke vrijheid geen afbreuk mag doen. *Vrijheid* op het gebied van de godsdienst, vrijheid van spreken, van drukpers, van vereniging en vergadering en gelijkheid voor de wet moeten aan alle burgers verzekerd zijn.

De sociaaldemocratische beweging, die in de SDAP haar politieke vorm vindt, weet zich door historische lotsgemeenschap deel van het Nederlandse volk en bouwt voort op de *beste Nederlandse tradities van geestelijke vrijheid en verdraagzaamheid*. De door haar gewilde opheffing van de klassentegenstellingen zal de sterkste belemmering voor het tot stand komen van een werkelijke volkseenheid wegnemen.

Dit program van de SDAP van 1937, waaraan wij hierboven een en ander ontleenden, erkennen wij als een goed *uitgangspunt* voor het zakelijke streven naar een waarachtige samenleving dat ons voor ogen staat. Uiteindelijk is het ons immers niet om de SDAP of om haar program te doen. Het doel is een wezenlijke samenleving.

Het gaat erom dat aan onze medemensen een menswaardig bestaan wordt verzekerd, doordat zij als verantwoordelijke medemensen worden erkend en doordat aan allen bestaanszekerheid wordt gewaarborgd.

Het komt er verder op aan dat de nood van het leven, die er altijd weer zijn zal, met een *nieuwe ernst*, maar *gemeenschappelijk* wordt gedragen. In het maatschappelijke bestel dat wij tot nog toe kenden werd de economische nood op bepaalde groepen afgewenteld, terwijl andere groepen zich vrijwel geheel aan die nood onttrokken.

Ten slotte is het er ons om te doen dat de heerlijkheid van het leven met een minder bezwaard geweten kan worden aanvaard in dankbaarheid. De kapitalistische samenleving maakt het de meesten onmogelijk de heerlijkheid van het leven te kennen en moeilijk de restanten daarvan in dankbaarheid te aanvaarden. De weinigen die deze mogelijkheid, zelfs in een kapitalistische maatschappij, wel hebben, kunnen de heerlijkheid van het leven alleen kennen en aanvaarden *met een bezwaard geweten*, omdat zij de heerlijkheid ontvangen ten koste van de anderen. Wij denken hier aan allen die tot de bevoorrechte groepen van onze samenleving behoren. Dat wil dus zeggen: de strijd voor een nieuwe rechtsorde van de arbeid heeft de strekking ook de 'kapitalist', die immers persoonlijk een edelman kan zijn, te bevrijden van de noodwendigheden van een stelsel dat hij zelf niet goedkeuren kan, maar

waaraan hij voortdurend zijn medewerking moet verlenen, omdat het nu eenmaal het heersende is en, bij ontstentenis van een ander, fungeren moet, wil niet een algemene chaos intreden. Het socialisme, dit is trouwens door de oude pioniers herhaaldelijk betoogd, beoogt in en door de bevrijding van één klasse de *zedelijke bevrijding van alle*.

Wij verwachten op grond van niet te miskennen tekenen dat in de leidende kringen van de partij zelf een kentering is ingetreden, waardoor het marxisme als wereld- en | 20 | levensbeschouwing reeds verworpen werd en de klassenstrijd als wapen in de geestelijk-politieke strijd werd afgezworen. Dat er in feite een klassenstrijd zal zijn en dat de spanning van belangen groot kan worden is voor ons geen reden om ons te onttrekken aan een sfeer die ons van nature door opvoeding of door milieu minder ligt. Integendeel, wij achten het een poging om tot oprechte gehoorzaamheid aan God te komen, wanneer wij daar staan waar het nuchter toegaat, maar waar intussen de naaste wordt gediend naar het gebod van dit uur.

De SDAP heeft sinds haar oprichting in 1894 drie programma's gehad: dat van 1895, dat van 1912 en dat van 1937. De vergelijking van de inhoud van deze drie programma's biedt aan ieder de gelegenheid kennis te nemen van de geestelijke ontwikkeling van de SDAP en te constateren dat het marxisme *als levens- en wereldbeschouwing* door de leidende kringen meer en meer verworpen werd.

Geheel onder de ban van het marxisme heeft de SDAP in vroeger tijd zich een veel te schematisch beeld gevormd van de economische structuur van de maatschappij en haar ontwikkeling. Dientengevolge had zij ook een veel te optimistische voorstelling van de automatische overgang, de noodwendige omslag van de kapitalistische naar de socialistische productiewijze. Voor haar besef droeg deze ontwikkeling het karakter van een *natuurnoodwendige* evolutie. Dat blijkt duidelijk uit de programma's van 1895 en 1912. Wij beweren niet dat deze programma's zonder meer marxistisch zijn (want nimmer is het marxisme als leer gesanctioneerd door de partij), maar het marxisme als levens- en wereldbeschouwing heeft niettemin grote invloed geoefend, hoewel ook toen de kritiek op het marxisme in de kringen van de partij zelf niet heeft ontbroken. De socialistische productiewijze werd gezien als een logisch gevolg van de maatschappelijke ontwikkeling. De economische grondslagen van de kapitalistische maatschappij werden ontleed en de wetten volgens welke het kapitalisme zich noodwendig moest ontwikkelen werden aangewezen. Deze twee programma's bouwen op een geheel van economische gegevens en economische wetmatigheden, uit welke de historische taak van de arbeidersklasse wordt afgeleid. De voorzitter van de SDAP, Koos Vorrink, vertelt in een van zijn geschriften hoe in vroeger jaren een sociaaldemocraat gewoon was te getuigen: "Al zouden wij er geen hand voor uitsteken, komen doet de socialistische maatschappij toch, maar wij kunnen haar komst door onze activiteit in den klassenstrijd verhaasten."⁸ Het bereiken van het doel wordt in de beide programma's verbonden met een zeer *simplistische* voorstelling van de tegenstelling tussen de kapitalistische klasse en het proletariaat.

---

⁸ Koos Vorrink: *Een halve eeuw beginselstrijd. Overdenkingen over verleden en toekomst bij een historische mijlpaal*. Den Dolder: Op de Korte Golf z.j. (1941), 37.

Nu is het zeker niet de bedoeling van het program van 1937 geweest de wetenschappelijke betekenis van Karl Marx' arbeid te veronachtzamen. *Kennis* van het economische en sociale leven blijft voor de politieke en sociale strijd noodzakelijk. Karl Marx heeft ons veel geleerd, heeft de economen van elke richting beïnvloed, heeft ons christenen vooral opnieuw geleerd te zien in hoeverre het wáár | 21 | is dat hij 'vlees' is, en dat hij het is samen met alle anderen, in de stof gebonden mogelijkheden. Marx vanuit een zeker hautain gevoel van geestelijkheid te verwerpen is zeker niet in overeenstemming met het christelijke inzicht dat de mens uit de aarde aards is, dat hij 'vlees' is, en dat hij het is samen met alle anderen, in één oordeel.

Dit betekent intussen niet dat wij vastgeklonken zitten in een marxistisch dwangbuis, een dwangvoorstelling van absolute economische en sociale wetmatigheden. Ook het oude 'historisch materialisme' was reeds te verstaan als een *methode*, een aanvat om de geschiedenis te verklaren en kon uiteraard niet de pretentie hebben van een wereldverklaring.

Maar nu, in de laatste jaren, is zelfs de beperkte geldigheid van deze inzichten dermate aangevochten en doorschoten dat men goed gedaan heeft in de praktische politiek zich onafhankelijk te maken van het voortgaande debat daaromtrent en zich voor heel andere inzichten heeft opengesteld, als die van Hendrik de Man (in zijn vroegere periode) en diens geestverwanten, dat men met de nieuwere zielkunde ging rekenen op voetspoor van mevrouw Roland Holst, dat men ten slotte geneigd is zich door de waarheid van het *personalisme* te laten gezeggen. Losgelaten werd de beschouwing dat het uitsluitend gaat om een historisch-noodzakelijke wijziging van het heersende economische stelsel, waarbij geestelijke en zedelijke motiveringen geheel opzij gedrongen werden door zogenaamde 'objectieve' en 'wetenschappelijke' bewijzen.

In het program van 1937 is van dit complex geen schaduw meer te vinden.

Dit blijkt het duidelijkste ten opzichte van de *klassenstrijd*. De klassenstrijd was in de oude beweging voor aller besef de centrale, de beslissende factor. Twee klassen, de kapitalistische en de proletarische, zag men tegenover elkaar staan. Hun belangen sluiten elkaar kortweg uit. Daarom is hun ontmoeting een voortdurende strijd. Die strijd is de spil waarom het rad van het maatschappelijke leven wentelt. Het is als zodanig niet alleen een feit, maar *hét* middel tot realisering van het socialisme. Hoezeer het marxisme de beschouwing over de klassenstrijd bepaald heeft, blijkt uit het program van 1912. Daar staat te lezen onder andere: "Het proletariaat verkrijgt in en door den klassenstrijd een ervaring, een wetenschappelijke en politieke ontwikkeling, een maatschappelijke en zedelijke verheffing en een uitbreiding en versterking zijner organisatie, die het niet alleen in staat stelt den tegenstand der heerschende klasse te breken, doch het ook rijp maakt voor zijn taak om haar plaats in te nemen." De klassenstrijd wordt in deze woorden geproclameerd als de oefenschool voor het socialisme, een opleiding voor het proletariaat, om straks de techniek van het regeren te kunnen beheersen. Men gelooft in de absolute betekenis van de klassenstrijd als strijdmiddel en training, als gangmaker voor de verwezenlijking van het socialisme. Het woord *klassenstrijd* werd een *toverwoord*, omgeven met een heilige en mystieke, welhaast religieuze glans. De geestelijke achtergrond van deze klassenstrijd leer is de marxistische gedachte dat niet ons bewustzijn ons zijn, maar in | 22 | tegendeel ons zijn, dat wil zeggen ons maatschappelijk zijn, ons bewustzijn bepaalt. Deze marxistische gedachte

sluit in zich een opvatting van goed en kwaad, recht en onrecht, die voor ons uiteraard onaanvaardbaar is. Ze is trouwens slechts zelden consequent doorgedacht. Zou ze ooit werkelijk ernstig genomen worden, dan zou daarmee aan staat en recht elke objectieve grond ontnomen zijn en zou bijgevolg ook elke *zedelijke rechtvaardiging* van de klassenstrijd komen te *vervallen*. Verantwoordelijkheid, verontwaardiging, toorn en verwachting, trouw en offervaardigheid zouden het willekeurige karakter krijgen van de inzet voor een toevallig belang. In de praktijk heeft nooit een echte strijder zo kunnen leven en denken. En, zoals gezegd, de theorie zelf is van allerlei zijden afgetuigd, tot op die onaanvechtbare rest die we aanduiden, namelijk dat bij de verklaring van de maatschappelijke verhoudingen de grote invloed in rekening moet worden gebracht die klasse en stand en de daarmee samenhangende omgeving en opvoeding hebben op de overtuigingen die de klasse- en standgenoten in zich bevinden en met zich omdragen.

In het program van 1937 *zoekt men echter vergeefs naar het woord klassenstrijd*. Dat is heel kras, het is alsof men een reeds lang als onjuist gevoeld element afwerpt. Dit is geen toevalligheid. Koos Vorrink zegt: "Het komt er opzettelijk niet in voor".⁹ De klassenstrijd als maatschappelijk feit, als gevolg van reële belangentegenstellingen tussen de heersende klasse en de overheerste groepen, wordt door de SDAP niet ontkend. Hij kan ook door geen redelijk mens veronachtzaamd worden. Het zou dwaas zijn de ogen te sluiten voor een zo fundamenteel stuk van de werkelijkheid. Feiten ontkent men niet. Niet alleen socialisten, ook liberale en katholieke economen hebben het feit van de klassenstrijd geconstateerd. Marx heeft de klassenstrijd waarachtig niet *uitgevonden*, maar als onvermijdelijke spanning van belangen *gevonden*. Het erkennen van deze feitelijkheid is echter heel iets anders dan het aanvaarden en propageren van de marxistische klassenstrijdleer, het proclameren en aanprijzen van de klassenstrijd als *het* grote wapen in de politieke en sociale strijd. Dan wordt de klassentheorie de leuze, de strijdkreet die de instinctieve krachten mobiliseert ter verwezenlijking van een nieuwe orde, en de klassenstrijd zelf wordt opgeblazen tot de zin van de geschiedenis. Men kan dan niets anders willen dan een versterking van het klassenbewustzijn, dan het groeien van de tegenstellingen, men heeft dan geen vrede voor ogen, maar de catastrofe, waarvan men, volgens zijn verouderde theorie, verwacht dat daaraan automatisch een heilzame vernieuwing zal ontspringen.

De klassenstrijd is naar onze mening een feit, al zijn er allerlei groepen die in het schema van de klassenstrijdleer niet kunnen worden ondergebracht. Die klassenstrijd zal gestreden moeten worden. Christenen zeggen meestal in kalmte: *er zullen altijd oorlogen zijn* vanwege de zonde – dat er op precies dezelfde gronden voorlopig klassenstrijd zal wezen willen velen niet inzien! Maar deze strijd voor het socialisme mag niet gestreden worden uitsluitend als een strijd voor de belangen van een bepaalde klasse, een machts | 23 | strijd ter verwezenlijking van bepaalde groepsbelangen. De strijd voor het socialisme is een strijd voor gerechtigheid, voor de verwezenlijking van de stoffelijke *welvaart* en het geestelijke *welzijn* van állen. Met de woorden van Koos Vorrink: "De klassenstrijd zelf is onderworpen aan de eis der gerechtigheid."¹⁰ Zoals een rechtvaardige oorlog omwille van de vrede behoort te worden gevoerd, zo deze strijd ter wille van een mogelijke ordening waarin aan elk het zijne

---

⁹ Koos Vorrink: *Een halve eeuw beginselstrijd* (1941), 94.

¹⁰ *Idem*, 98.

kan worden gegeven. In deze zin wil de SDAP niet meer een exclusieve arbeiderspartij zijn, maar een politieke beweging die zich opmaakt ten dienste van het welzijn van het gehele volk *in al zijn geleidingen*. Het te benaderen doel: de klasseloze maatschappij, mag niet als een klassenbelang worden opgevat, maar als een volksbelang en de strijd moet zijn verbittering verliezen door het besef dat hij ten slotte een rechtsstrijd is.

De SDAP is er zich verder heel goed van bewust dat de klassenstrijd als zodanig het proletariaat volstrekt niet opvoedt en bekwaam maakt om een nieuwe sociale orde te bouwen en te handhaven. Dat in SDAP-kringen de klassenstrijdléer nog altijd haar invloed oefent weten wij maar al te goed. Hoe zou het, gezien het karakter van de politieke en sociale strijd gelijk die tientallen jaren gevoerd is onder ons, anders mógelijk zijn? Dat in dit opzicht nog gevaren van partij-conservatisme dreigen willen wij ons ook allerminst ontveinzen. Dat een volksbeweging zich niet zo gemakkelijk van haar verleden kan losmaken spreekt vanzelf. Dat ook hier de *leiding* bij de volgelingen en aanhangers een heel stuk *vooruit* is, kan niet verwonderen en stemt overeen met wat wij in elke beweging of partij, met name in tijden van nieuwe initiatieven, aantreffen.

Er is hier trouwens niet alleen schuld bij het proletariaat. De gangbare mening, zegt Berdjajew, dat de klassenstrijd door Marx en de socialisten is uitgevonden en dat hij alleen door de revolutionaire arbeidersmassa aan de gang wordt gehouden is vals en onoprecht, want in feite *wordt die strijd evengoed gevoerd, bewust en voortdurend, door de bourgeoisie* en de heersende klasse, maar als die strijd tot doel heeft: de handhaving van de status quo, de *verdédiging* van een bevoorrechte heerserspositie, maakt hij veel minder de indruk een werkelijke *strijd* te zijn dan wanneer hij ten doel heeft de verándering van het bestaande maatschappelijke stelsel.

Schuld heeft ook de kerk, die door haar eenzijdige prediking – buiten de werkelijkheid om – niet in staat was de arbeider een beter inzicht bij te brengen en die het hem door haar afzijdigheid ten opzichte van de zakelijke verhoudingen van de werkelijkheid moeilijk, zo niet onmogelijk maakte zijn eigen sociale strijd als rechtsstrijd te gaan zien, omdat zij zelf ontkende dat deze rechtsstrijd bij de voortduur een klassenstrijd is en als zodanig gevoerd moet worden.

Een beroep op welwillendheid en sociale gezindheid en meer niet moet op de arbeider de indruk van irreële beschouwing maken, is ook inderdaad onwezenlijk en onvruchtbaar, en leidt tot een *irriterend spel van uitstel en afstel* ook van de allernodigste maatregelen. Zonder organisatie en machtsvorming kan | 24 | ook een rechtsstrijd niet gevoerd worden. Zich daaraan te ergeren is bewust of onbewust hypocrisie.

Daarom kan welke gerechtvaardigde en gegronde vrees ook dat het socialisme in de partij nog te eng wordt opgevat voor ons geen reden zijn ons te onttrekken aan een sfeer die ons van nature door opvoeding en door milieu minder ligt, want wij verstaan en erkennen de noodwendige gevolgen van de tegendelige structuur van de huidige maatschappij.

Dat de *sfeer* van de SDAP ons inderdaad minder ligt behoeven wij niet te verbloemen, al is het op zichzelf een ontstellend feit dat wij zo radicaal van elkander vervreemd zijn geraakt. Sommigen vinden dit feit een reden om buiten de SDAP te blijven. Enkelen van ons hebben in de vooroorlogse jaren dit standpunt gedeeld. Zij meenden dat er voor mensen van de kerk in de SDAP geen plaats was, omdat een christen daar onmogelijk zijn geestelijke thuis kan vinden. Nu verstaan steeds meerderen dat dit ook in geen geval gebeuren mag. Geen enkele

partij, ook niet een eventueel 'christelijke', mag immers voor een christen een geestelijk thuis zijn. *Ons huis is de kerk* en de SDAP is voor ons niet meer dan een tijdelijk politiek kampement, waarin wij met anderen samenwerken tot verwezenlijking van een zakelijke politiek en sociaal program.

In de leidende kringen van de SDAP is men eveneens tot het besef gekomen dat de partij in het vervolg niet meer moet willen zijn dan een politieke beweging en in geen geval mag pretenderen in het leven van haar leden een surrogaat van de kerk te zijn. Dat dit consequenties met zich meebrengt wat betreft de verhouding van de SDAP tegenover allerlei culturele arbeid, vooral ook van haar nevenorganisaties en in het algemeen tegenover de vragen die op het terrein van de levens- en wereldbeschouwing liggen, zal in de toekomst al meer blijken. Wij kunnen slechts hopen dat wij samen onze verantwoordelijkheid verstaan om de SDAP te maken tot wat zij krachtens haar program wil zijn: de politieke partij die zich uitsluitend ten doel stelt de verwezenlijking van het democratische socialisme, en niet minder dat de noodlottige geestelijke vervreemding op den duur wordt opgeheven. De mogelijkheid is er, wanneer zowel van de zijde van degenen die tot de kerk behoren en lid van de SDAP zijn als van de kant van de moderne arbeiders die tot de SDAP behoren, maar geheel van de kerk vervreemd zijn, alles wordt aangewend om misverstanden uit de weg te ruimen en belemmeringen op te heffen. De schijn (en soms meer dan de schijn) van het anti-kerkelijke, on-nationale, anti-monarchale karakter van het socialisme (hoe begrijpelijk ook in de verhoudingen van het verleden) is door het program van 1937 officieel gewraakt. Wij hebben goede grond voor het vertrouwen dat in de leidende kringen van de partij de bereidheid aanwezig is hiermee *volkomen ernst* te maken. In dat vertrouwen worden wij gesterkt niet alleen doordat het voorlopige partijbestuur aan een commissie de opdracht gegeven heeft al de problemen die hier aan de orde komen te onderzoeken en te rapporteren hoe en in welke geest deze problemen in de toekomst moeten worden opgelost, maar ook doordat twee uitgesproken rechtzinnige leden van de kerk, de heren Stufkens en | 25 | Slotemaker de Bruïne¹¹, in het voorlopige partijbestuur werden opgenomen. Wij zeggen niet dat wij met deze en dergelijke wijzigingen en verschuivingen tevreden kunnen zijn en nu rustig verder kunnen gaan. Maar wij geloven dat zich een mogelijkheid voordoet die met vereende krachten in een werkelijkheid moet worden omgezet. Het wil er bij ons niet in dat de open verhouding, zoals die bijvoorbeeld in Engeland tussen kerk en *Labourparty* is gegroeid, hier niet meer zou kunnen worden ingehaald. Wij wensen niet te geloven in de onophefbare fataliteit van de wederzijdse fouten in het verleden begaan. Heel veel dat als zodanig met de strijd voor het socialisme niets te maken heeft, maar ons door de jaren heen ver van elkaar heeft gehouden, moet tot zijn proporties worden herleid. Dit vraagt van ons allen toewijding en zelfverloochening. Voor ons kan en mag dit niet anders zijn dan een nadere toepassing op dit bepaalde gebied van de gehoorzaamheid aan God. Zo weinig willen wij het geloof bij dit alles uitschakelen, dat wij zonder enige aarzeling uitspreken dat ons toetreden tot de SDAP, ons gaan staan "daar waar het nuchter toegaat, maar waar intussen de naaste wordt gediend naar het

---

¹¹ Nico Stufkens (1890-1964), tien jaar lang studiesecretaris van de NCSV, Barthiaan, al vóór de oorlog SDAP-lid en parlamentslid van de PvdA tot 1959. Gerard Slotemaker de Bruïne (1899-1976), actief in het verzet, SDAP-lid vanaf 1944, PvdA-parlamentslid tot 1947, toen hij brak met zijn partij vanwege haar Indië-standpunt. Zat later nog vier jaar in de Tweede Kamer voor de PSP.

gebod van dit uur”, voor ons niets anders is dan een poging om in dit uur van de geschiedenis van ons volk tot oprechte gehoorzaamheid aan God te komen door een concrete daad, zonder veel ophef of pretentie, maar ons opgelegd door hetgeen wij gehoord hebben als Zijn gebod, dat wij niet straffeloos in de wind kunnen slaan.

De bedoeling van onze stap is mede een concrete toepassing te geven aan hetgeen de Synode van de Nederlandse Hervormde Kerk in haar oproep aan ons volk kort geleden heeft uitgesproken.

De synode van de kerk heeft in haar oproep tot het volk van Nederland gezegd: “Bouw uw leven op de grondslag der christelijke gerechtigheid en der onderlinge verantwoordelijkheid”, en: “Het Evangelie dringt in dit uur van ons volksbestaan tot *radicale* verandering.”¹² De kerk spreekt dus uit dat een fundamentele omzetting van ons maatschappelijke leven noodzakelijk is en dat op de vrede voor Europa en voor ons land geen zegen kan rusten indien wij niet komen tot de opbouw van een nieuwe sociale orde, een ‘rechtsorde van de arbeid’. Dit is van officieel-kerkelijke zijde een nieuw geluid, waarover wij ons verheugen. Wij zijn niet geholpen met enkele vernieuwingen en veranderingen in de *bovenbouw*. Een radicale verandering is nodig. De fout zit in de *grondslag*. Niet de winst van de enkeling, maar de voorziening in de behoeften van allen moet de alles behéersende gedachte zijn. Dat is tot nu toe niet het geval geweest en dit is tot nu toe zó nooit gezegd. De kerk spreekt van gerechtigheid en verantwoordelijkheid. Zonder deze twee komen wij niet tot een rechtsorde van de arbeid. En zonder deze rechtsorde zullen de klassentegenstellingen, tot het uiterste doorgevoerd en uitsluitend als een belangenstrijd gestreden, ons volksleven nu eerst recht kapotmaken en vergiften. Een rechtsorde | 26 | van de arbeid is daarom naar de overtuiging van de kerk de concrete eis van dit beslissend uur van de geschiedenis.

Wij durven niet te beweren dat allen die de oproep van de synode horen als de oproep van de kerk en als evangelieprediking van Christuswege geroepen worden lid van de SDAP te worden. Wij achten ons niet gerechtigd, wij missen de volmacht een noodzakelijk verband te vindiceren¹³ tussen de kerkelijke oproep en de toekomstige arbeid van deze partijformatie. Wel menen wij dat er een samenhang tussen beide mogelijk is en zelfs voor de hand ligt. Wij zeggen niet [met] een vermeend gezag: volgt ons! Wij zeggen echter wel dat onze stap een concrete toepassing wil zijn van wat de synode in de naam van Christus heeft uitgesproken ten overstaan van het ganse Nederlandse volk in deze geweldige wending van onze geschiedenis.

Wij voor ons zijn ervan overtuigd dat de strijd voor de verwezenlijking van het program van 1937 en van wat bij de gewijzigde situatie in het verlengde van dit program ligt een strijd is voor de opbouw van ons sociale leven op de grondslag van gerechtigheid en verantwoordelijkheid. Wij zijn overtuigd dat wat de synode verder als eis stelt, bijvoorbeeld

---

¹² Deze twee citaten stammen niet uit de in voetnoot 4 genoemde verklaring, maar uit de *Pinksterboodschap* 1945, als kanselboodschap van de hervormde synode voorgelezen op de beide Pinksterdagen, 20 en 21 mei. Te vinden in: *Documenten Nederlandse Hervormde Kerk. Verklaringen, kanselafkondigingen, boodschappen, herderlijke brieven en rapporten uitgevaardigd door of namens de Generale Synode der Nederlandse Hervormde Kerk in de jaren 1945 -1955.* 's-Gravenhage: Boekencentrum z.j. (1955), 6-7.

¹³ = op te eisen

inzake het voorkomen van de vloek en de schande van de werkloosheid, alleen langs deze weg kans heeft op een vervulling die, ondanks de grote verlegenheden waarin wij als zondige en beperkte mensen telkens blijven steken, de zin van de gerechtigheid zo dicht mogelijk benadert.

Het zou ons verdrieten wanneer deze bescheiden daad, waartoe het christelijke geweten ons dringt, in plaats van een bijdrage te zijn tot vereniging zou leiden tot nog meer misverstand, verwijdering, verdachtmaking. Intussen is het voor ons zeker dat wij dit risico moeten nemen, ter wille van de gezondheid, de zuiverheid, de waarachtigheid van hetgeen in de komende jaren voor en door het Nederlandse volk zal worden ondernomen, maar bovenal om van de kerk, haar prediking en haar dienst, te weren de kwade schijn van onder dekking van zwaarwichtige principes voorbij te gaan aan het voornaamste van de Wet: "het oordeel, de barmhartigheid, het geloof en de liefde Gods", en bij alle onvermijdelijke complicaties de eenvoud te vergeten van wat tot ons gezegd wordt: "Hij heeft u bekend gemaakt, o mens, wat goed is, en wat eist de Heer van u, dan recht te doen en liefde te betrachten, en ootmoedig te wandelen met Uw God?"

Het is niet nodig op deze slotwoorden van onze 'Verklaring' een brede toelichting te geven. Zij spreken voor zichzelf en zijn zonder meer duidelijk.

Wij leven in een zo vergiftigde atmosfeer dat misverstand, verwijdering en verdachtmaking alle kans krijgen.

Onze bedoeling is intussen niet: nog meer vervreemding, maar vereniging en toenadering. Wij weten voor onszelf dat wij niet anders mogen. Ons christelijk geweten, ons besef van verantwoordelijk | 27 | heid tegenover God en ons volk, dringt ons tot deze bescheiden daad, die wijzelf in haar betekenis niet overschatten.

Wij wagen het daarom op allen die met ons tot de kerk behoren een beroep te doen. Laten wij trachten elkaar te verstaan en niet op oppervlakkige wijze elkaanders streven verdacht te maken. Wij moeten bereid zijn met verse belangstelling naar elkaar te luisteren. Zo nodig zullen wij elkaar weerstaan en bestrijden, maar dan toch als mensen die samen geloven in Jezus Christus als de Heer van de wereld en samen weten van een nieuwe verantwoordelijkheid in een nieuwe tijd: die samen staan voor de Rechter van de ganse aarde.

Onzerzijds zijn wij bereid van alle ernstige bezwaren tegen onze stap ernstig kennis te nemen en met hen die aan deze bezwaren uiting geven een ernstig gesprek te voeren. Men heeft ons gevraagd: wat stelt ge u toch voor? Wat verwacht ge van uw stap? Nu, als we het ronduit mogen zeggen: niets van eclatante aard, niets van een onmiddellijk tastbaar 'succes'. Het ligt in de aard van een zedelijke beslissing, en zeker in het karakter van een geloofsbeslissing, dat men zijn handelen niet afhankelijk stellen kan van een berekening van het succes. We moeten ook hier '*blind zijn in de uitkomst en ziende in het gebod*'.¹⁴

Het risico van misverstand, verwijdering en verdachtmaking moeten wij dus op ons nemen en wij verbeelden ons niet daardoor ook maar van verre helden, pioniers of martelaren te zijn. We zullen ergens moeten gaan staan tot een *getuigenis*. God geve dat het door velen

---

¹⁴ Levensmotto van ds. Hendrik de Cock, voorman van de Afscheiding van 1834. Wellicht ontleend aan de predikant/dichter Jodocus van Lodenstein.

wordt verstaan, dat het in zijn aanvechtbaarheid wordt gezien als een poging tot gehoorzaamheid.

Ter wille van ons volk en zijn toekomst, omdat, zullen wij tot gezonder, zuiverder en waarachtiger politieke verhoudingen en beslissingen komen, de bestaande politieke tegenstellingen, die ziek, bedorven en leugenachtig zijn, *doorbroken móeten worden*, ook al zouden wij door een berg van misverstand bedolven worden en door een zee van verdachtmaking heen moeten waden.

Niet het minst ter wille van de kerk, haar prediking en haar dienst. Te vele jaren reeds ligt zij in feite onder de verdenking van niet recht mee te leven met het volk, draagt zij de kwade schijn van onder dekking van geweldige principes haar eigenlijke taak te verzuimen. Met enkele zwaar geladen woorden uit de Bijbel hebben wij getracht deze taak van de kerk aan te duiden.

Het is tegelijkertijd een aanduiding van het laatste en diepste dat ons drijft: het gebod van God in zijn eenvoudigheid.

Van ons mensen wordt immers niet anders gevraagd dan recht te doen en liefde te betrachten en ootmoedig te wandelen met onze God.

Maar dan recht te doen en liefde te betrachten en ootmoedig te wandelen met onze God in de zakelijke verhoudingen van het werkelijke leven!